

Тема Типи експериментів

1. типологія експерименту;
2. особливості квазіекспериментального дослідження психіки;
3. основні типи квазіекспериментів у психології;
4. умови підвищення валідності даних, що отримані в квазіексперименті;
5. контроль *post factum* у квазіексперименті;
6. лонгітюд як квазіексперимент;
7. формуючий експеримент як квазіекспериментальне дослідження;
8. психогенетичне дослідження як квазіексперимент.

Рекомендована література:

1. *Бондарчук О.І.* Експериментальна психологія. Курс лекцій.- К.: МАУП, 2003.
2. *Готтсданкер Р* Основы психологического эксперимента — М Изд-во МГУ, 1982 —464с
3. *Дружинин В Н.* Экспериментальная психология. — СПб.: Питер, 2000. — С. 74-111.
4. *Корнилова Т. В.* Введение в психологический эксперимент. — 2-е изд. — М.: Изд-во МГУ; Изд-во ЧеРо, 2001. — С. 33-51, 90-130.
5. *Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии* / Под ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. — СПб.: Питер, 2000. — 560 с.
6. *Максименко С.Д., Носенко Е.Л.* Експериментальна психологія (дидактичний тезаурус): Навч. Посіб. – К.:МАУП, 2002.- 128 с.

1. Виокремлюють кілька основ класифікації експериментів у психології. Це, по-перше, віднесеність експериментів до певної галузі психологічної науки — психології сприймання, соціальної психології, клінічної психології та інших галузей, оскільки в кожній галузі психології склалися свої спеціальні нормативи для перевірки гіпотез, які пов'язані з типом психологічної теорії, можливостями збору емпіричного матеріалу, різними формами експериментального контролю, способами управління змінними тощо.

Залежно від можливості реалізації на практиці виокремлюють реальний експеримент, який проводиться з метою отримання емпіричних доказів за чи проти психологічної закономірності, що задається гіпотезою, і мислений експеримент. Останній, з одного боку, можна розглядати як такий, що здійснюється у внутрішньому плані, а з другого — як бездоганний експеримент — ідеальний, нескінчений і повної відповідності, який дає змогу визначити основні напрями досягнення "чистоти" реального експерименту. Мислений експеримент є важливим етапом пізнання психічної реальності, особливо у разі затруднень в емпіричній перевірці гіпотез через неможливість операціоналізації змінних. При цьому слід розрізняти уявний експеримент, який пов'язаний насамперед з експериментальними нормативами перевірки

гіпотез, і *експериментальні моделі*, що спрямовані на встановлення структурно-функціональних залежностей в психічній реальності, які відтворюють певні властивості останньої в дещо спрощеній, схематичній формі [6].

Залежно від *місця проведення* розрізняють *лабораторний* і *природний (польовий)* експеримент.

За *характером дій дослідника* розрізняють *констатуючий* і *формуючий* експерименти. Констатуючий експеримент передбачає виявлення особливостей психічних явищ, які вже існують, а також констатацію відношень причин і наслідків. Формуючий експеримент спрямований на розкриття механізмів і динаміки утворення психічних явищ, визначення психологічних умов їхнього ефективного розвитку через активний цілеспрямований вплив дослідника на досліджуваних, тобто формування його психіки.

При цьому, якщо формування психіки відбувається в процесі навчання, говорять про *навчаючий експеримент*. Якщо ж в основу експерименту покладено виховну мету і, відповідно, розвиток певних якостей особистості, говорять про *виховуючий експеримент*.

Залежно від *ступеня розробленості проблеми* виокремлюють:

- *пошукові експерименти*, спрямовані на отримання принципово нових результатів у малодослідженій сфері психічної реальності;

- *експерименти, що відтворюють*, передбачають точний повтор попередніх експериментів з метою визначення достовірності, надійності й об'єктивності отриманих результатів;

- *експерименти, що уточнюють*, передбачають визначення меж, у яких діє виявлена закономірність (шляхом варіювання умов, методик, об'єктів дослідження);

- *критичні експерименти*, які забезпечують можливість переходу до конкуруючих пояснень виявлених у дослідженні фактів і, відповідно, відхилення основної експериментальної гіпотези (див. тему 4);

- *демонстраційні експерименти*, які швидше називають демонстраційними дослідженнями, оскільки вони проводяться з метою демонстрації певних закономірностей психічної реальності, які є принципово відтворюваними в аналогічних умовах, наприклад, ілюзії сприймання [2; 6].

За *кількістю досліджуваних*, експерименти також бувають *індивідуальними* і *груповими*, серед яких вирізняють такі, що проводяться з багатьма учасниками, але мають на меті встановлення закономірностей для кожного з них окремо, і власне групові, висновки яких стосуються групи в цілому як соціально-психологічного утворення [10].

Особливим видом психологічного дослідження є **квзіексперимент** (від лат. *quasi* — "подібний", "такий, що нагадує") — метод дослідження, який спрямований на встановлення каузальних зв'язків, але відрізняється від експерименту зниженим рівнем вимог до процедури відбору досліджуваних або недостатнім контролем за незалежними і побічними змінними.

До основних **типів** квазіексперименту належать передусім дослідження, що спрямовані на встановлення причинно-наслідкового зв'язку, але передбачають використання як експериментальної і контрольної **нееквівалентних за складом природних груп**.

Ще одним типом квазіексперименту є дослідження *ex-post-facto*, коли експериментатор безпосередньо не впливає на досліджуваних, а як експериментальний вплив використовує певну реальну подію з життя досліджуваних. При цьому за автобіографіями, анкетними даними, медичними картками тощо відбирається група людей, які підлягали в минулому впливу певного фактора (наприклад, катастрофа, посттравматичний стрес тощо), і група людей, на яких даний фактор не діяв. Підібрані групи за іншими своїми характеристиками мають бути еквівалентними, що досягається шляхом рандомізації або попарного відбору. Потім у кожній групі вимірюється залежна змінна за схемою:

ЕГ: (R) X O1;

КГ: (R) O2.

Специфічним різновидом дослідження, яке часто трактують як квазіексперимент, є **кроскультурне дослідження**, що спрямоване на вивчення психіки і поведінки людини з точки зору їхньої обумовленості соціальними і культурними факторами [5].

Оскільки особливістю кроскультурних досліджень є неможливість прямого контролю побічних змінних, вплив фактора культури виводиться після експерименту, виходячи з відмінностей між групами.

Можна виокремити кілька **засобів контролю достовірності отриманих**

До **різновидів квазіекспериментальних досліджень** відносять також **генетичний метод**, спрямований на вивчення ролі спадковості й середовища в психічному розвитку особистості, який широко використовується у диференціально-психологічних дослідженнях.

Аналогом **незалежної змінної** в цьому випадку виступають генетичні й середовищні впливи, аналогом **залежної змінної**— фенотипічні значення ознак у досліджуваних родичів (під **фенотипом** при цьому розуміють сформовані протягом життя на основі генотипу зовнішні прояви індивіда, наприклад, конституція, певні особливості поведінки тощо) [4].

Основними методами, які використовуються при цьому, є:

- **генеалогічний метод**, який дає змогу визначити ступінь генетичної подібності психологічних ознак будь-якої пари родичів (найчастіше застосовується при вивченні генотип-середовищних детермінант психічних захворювань); як **незалежна змінна** тут виступає доля генетичної подібності між родичами, причому вважається, що родичі першого ступеня мають 50 % спільних генів і, відповідно, генетичну подібність 1/2, родичі другого ступеня мають 25 % спільних генів і, відповідно, генетичну подібність 1/4 і т. д.; **проблемами** при цьому є неможливість розведення генетичної і сімейно-середовищної складових, нерандомізованість вибірки, а також необхідність використання різних методик для досліджуваних різного віку [12];

• **метод прийомних родичів**, який є єдиним засобом проведення впливу спадковості й середовища за рахунок порівняння кількох груп, — біологічних батьків (з метою визначення внеску генетичних складових), прийомних сиблінгів або, інакше кажучи, братів і сестер (з метою оцінки внеску середовища в дисперсію), біологічних сиблінгів (з метою визначення внеску генотипу), прийомних батьків (з метою визначення внеску середовища), прийомних нерідних дітей, прийнятих в одну сім'ю (з метою визначення впливу середовища); основною *проблемою* при цьому є всиновлення дітей подібними сім'ями з подібним до біологічної сім'ї середовищем, що утруднює розведення генотипних і середовищних впливів;

• **метод близнюків**, який ґрунтується на порівнянні кореляції монозиготних близнюків (подібних на 100 %) і дизиготних близнюків (ступінь генетичної подібності варіює від 0 % до 100 % і в середньому вважається рівною 50 %); за середовищем пари таких близнюків є вирівняні, отже, порівнюючи внутріпарні кореляції монозиготних і дизиготних близнюків, можна виокремити частки впливу середовища і генотипу на розвиток певної ознаки.

Різновидом методу близнюків є *метод контрольного близнюка*, який за певних умов можна вважати власне експериментальним. Цей метод застосовується тільки для монозиготних близнюків, які є генетично ідентичними на 100 %. При цьому перший близнюк з пари включається до експериментальної групи, а другий — до контрольної. Відмінності в результатах експериментальної і контрольної груп пояснюють впливом середовища.

Як **квзіекспериментальне дослідження** також можна розглядати *лонгітюд*, спрямований на виявлення процесів і механізмів психічного розвитку на різних етапах онтогенезу через систематичний вимір певної психологічної особливості (базової змінної) у одних і тих самих досліджуваних протягом певного проміжку часу.

Аналогом *незалежної змінної* в цьому випадку виступає саме фактор часу виміру певної психологічної особливості, при цьому останню розглядають як аналог *залежної змінної*.

Як відомо, традиційними схемами лонгітюдного дослідження даних є:

• *порівняльно-віковий метод*, за яким відбувається одночасне дослідження досліджуваних різного віку, при цьому може спостерігатися змішування віку і когорт при сталому часі виміру;

• *класична схема лонгітуду*, за якою для однієї й тієї ж когорти залежна змінна вимірюється в різному віці й рівні проміжки часу, причому спостерігається змішування віку та часу виміру;

• *метод тимчасового запізнення*, за яким в одному віці досліджуються різні когорти, наприклад, група 80-літніх, досліджених у 1980 р., порівнюється з групою 80-літніх, досліджених у 2000 р.; тут відбувається змішування особливостей когорти і часу виміру.

Контрольні запитання і завдання

1. Назвіть основні різновиди експерименту в психології. Наведіть приклади.
2. Проведіть порівняльний аналіз лабораторного і природного експериментів.
3. Які особливості проведення формуючого експерименту дають змогу віднести його до різновиду квазіекспериментального дослідження психіки?